

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАННЯ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ

Бобров Д. В.

Статтю присвячено з'ясуванню стану наукового пізнання інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців. Указано, що одним із засобів забезпечення боєздатності військових частин є підтримання правопорядку серед військовослужбовців, дотримання дисципліни тощо.

Акцентовано увагу на тому, що одним із найменш досліджених інститутів юридичної відповідальності військовослужбовців (як засобу забезпечення дисципліни і правопорядку) є матеріальна відповідальність. У демократичній державі в умовах верховенства права діє принцип, відповідно до якого органи публічної влади мають діяти суто в межах повноважень, які визначені законом, що посилює необхідність чіткого правового регулювання притягнення осіб до юридичної відповідальності, у тому числі й матеріальної.

Підґрунтям пізнання інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців мають бути положення конституційного законодавства щодо неможливості двічі притягти до юридичної відповідальності особу, що вчинила правопорушення (саме за це правопорушення); правове регулювання засад відповідальності лише через закон.

Аналіз наукової правничої літератури дав змогу виокремити такі групи наукових праць: праці, предметом пізнання яких є юридична відповідальність та її різновиди; праці, предметом пізнання яких є особливості юридичної відповідальності військовослужбовців; праці, предметом пізнання яких є безпосередньо матеріальна відповідальність загалом та військовослужбовців зокрема.

Резюмовано, що одним із засобів забезпечення дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців є інститут матеріальної відповідальності. Сьогодні існує необхідність системного та комплексного дослідження цього правового інституту. Чинником, що посилює актуальність пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців, є недостатня розробленість цього питання вітчизняною правничою наукою. Водночас окремі аспекти окресленої тематики були предметом інтенції науковців, що дало змогу створити підґрунтя для подальшої гносеології юридичної відповідальності військовослужбовців.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, військовослужбовець, вид юридичної відпові-

дальності, матеріальна відповідальність, юридична відповідальність.

Bobrov D. V. Servicemen's Material Liability as an Object of Knowledge of Legal Science

The article is devoted to clarifying the state of scientific knowledge of the servicemen's material responsibility institute. It is pointed out that law and order among servicemen maintaining and discipline observance is being the means of the military units' combat capability ensuring.

Attention is paid to the fact that material liability is one of the least studied institutions of servicemen's legal responsibility (as a means of discipline and law and order ensuring). In a democratic state the rule of law is based on the principle that public authorities should act strictly within the boundaries fixed by law, which increases the need for clear legal regulation of holding individuals legally responsible, including material liability.

The provisions of the constitutional legislation on the impossibility of holding to legal responsibility the person who twice committed the offense (for the same offense); legal regulation of the principles of responsibility only by means of the law should be the basis of the institute of servicemen's material responsibility knowledge.

The analysis of the scientific legal literature allowed the author to distinguish the following groups of scientific papers: papers, the subject of knowledge of which is legal liability and its varieties; papers, the subject of knowledge of which are the features of the servicemen's legal responsibility; papers, the subject of knowledge of which is directly the material responsibility in general and of the servicemen, in particular.

It is summarized that the institute of material responsibility is one of the means of ensuring discipline and law and order among servicemen. Today there is a need for a systematic and comprehensive study of this legal institution. Insufficient elaboration of this issue by domestic legal science is a factor increasing the relevance of knowledge of the servicemen's material responsibility. At the same time, some aspects of the outlined topics were the subject of the scholars' intention allowing to

create a basis for further epistemology of servicemen's legal responsibility.

Key words: *administrative responsibility, serviceman, type of legal responsibility, material responsibility, legal responsibility.*

Постановка проблеми та її актуальність. Від часу свого виникнення держава як організація суспільства перманентно реалізувала як основний напрям своєї діяльності забезпечення оборони своєї територіальної основи, що зумовлювало необхідність створення і функціонування армії. Саме тому армія з давніх часів розглядалася як невід'ємний атрибут держави. Цілком слушно В. Богайчук відзначає, що «у класичній військовій теорії тісний взаємозв'язок політики і армії вже давно було науково встановлено. І цей постулат майже ніколи не піддавався сумніву» [1, с. 31].

В умовах відсутності воєн, особливо глобальних (не громадянських), у суспільстві можуть поширюватися дискурси щодо недоцільності значних фінансових відрахувань із державного бюджету на утримання армії, на необхідність кількісного зменшення військовослужбовців тощо. Серед іншого, такі ідеї негативно впливають і на стан дисципліни серед самих військовослужбовців та в кінцевому підсумку на боєздатність військових підрозділів. Отже, проблематика функціонування армії, її боєздатності є актуальною для будь-яких суспільств, у тому числі й тих, які не перебували у стані війни. При цьому навряд чи дискусійним є питання про те, що армія (велика чи ні - у кількісному вимірі) має бути ефективною, здатною у разі потреби дати відсіч ворогу, забезпечити суверенітет та територіальну цілісність держави.

Свою чергою, одним із засобів забезпечення боєздатності військових частин є підтримання правопорядку серед військовослужбовців, дотримання дисципліни тощо. У цьому аспекті варто згадати слова Ю. Кричуна про те, що «незважаючи на всі високі обов'язки, на жаль, Збройні сили не є винятком для злочинної діяльності. Йдеться про вчинення злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби та інших, що істотно підриває авторитет Збройних сил у суспільстві, породжує неповагу до військовослужбовців та державної влади, а також знижує престижність військової служби» [2, с. 180].

Одним із найменш досліджених інститутів юридичної відповідальності військовослужбовців (як засобу забезпечення дисципліни і правопорядку) є матеріальна відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ураховуючи, що предметом нашого дослідження є науковий доробок вітчизняних науковців щодо такого інституту права, як матеріальна відповідальність військовослужбовців, то детальний аналіз окремих досліджень та публікацій буде здійснено під час висвітлення результатів наукової розвідки; ми відзначимо тих науковців, у працях яких аналізуються окремі аспекти означеної проблематики.

Серед вітчизняних науковців, у працях яких розглядається юридична відповідальність військовослужбовців, у тому числі й матеріальна, слід згадати таких, як В. Богайчук, П. Богуцький, О. Бондаренко, Д. Кандуєв, М. Карпенко, С. Книженко, Ю. Кричун, О. Кузніченко, А. Мота, С. Обшалов, Т. Савчук, В. Сандул, Т. Фоміна, Д. Четвертак та ін.

Водночас варто наголосити на тому, що переважно найбільш дослідженими є проблеми кримінально-правової відповідальності за військові злочини та загальних особливостей адміністративно-правової відповідальності військовослужбовців. Питання ж саме матеріально-правової відповідальності на разі не стало предметом комплексного пізнання вітчизняних учених, особливо у контексті матеріальної відповідальності як інституту адміністративного права.

Метою статті є узагальнення наукової правничої літератури, предметом якої є матеріальна відповідальність військовослужбовців, та з'ясування стану пізнання цього правового інституту вітчизняним правознавством.

Виклад основного матеріалу. У демократичній державі в умовах правовладдя діє принцип, відповідно до якого органи публічної влади мають діяти суто в межах повноважень, що визначені законом.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах обмеження прав людини, до якого (обмеження) ставляться підвищені вимоги. Безумовно, притягнення особи до юридичної відповідальності не може не обмежувати окремі права людини (так, це може бути, наприклад, обмеження свободи пересування, права власності та ін.), на що вказує сама дефініція цього поняття, що включає «забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали» [3, с. 346]. Саме тому в демократичній державі предметом інтенції правників-науковців є юридична відповідальність, її різновиди тощо.

Додамо, що правильність наведеної вище тези та актуальність окресленої тематики відзначають такі положення Конституції України.

По-перше, відповідно до припису, що закріплений у ст. 61 Конституції, «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [4].

Наведене положення вказує на важливість чіткого розроблення правознавством проблематики класифікації юридичної відповідальності, висвітлення змісту окремих видів юридичної відповідальності. Наявність науково обґрунтованих положень має бути основою для створення відповідного законодавства, яке і буде регулювати суспільні відносини щодо притягнення особи до юридичної відповідальності відповідного виду. Таке законодавство міститиме мінімально можливу кількість «проблем» (прогалин, колізій тощо) та, відповідно, буде максимально ефективним. І в кінцевому підсумку сприятиме збереженню правопорядку в соціумі, дотриманню прав і свобод людини.

По-друге, відповідно до припису, що закріплений у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, «виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» [4].

Наведене конституційне положення має велике значення для формування та функціонування правової держави, встановлюючи вимогу закріплення засад юридичної відповідальності лише у нормативно-правових актах, що мають вищу юридичну силу - законах, а не підзаконних нормативно-правових актах. «Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами», - відзначив Конституційний Суд України у резолютивній частині свого рішення у справі про відповідальність юридичних осіб [5].

Роль цього припису можна чітко усвідомити, проаналізувавши порядок притягнення до юридичної відповідальності у радянській державі, коли громадян засуджували до позбавлення волі і навіть смертної кари за вчинення «порушень», які містилися у таємних документах органів виконавчої влади. «Діяльність органів КДБ по боротьбі з ідеологічною диверсією супротивника вступала у протиріччя з основними правами та свободами громадян, гарантованими Конституцією СРСР. Підзаконними актами, якими керувався КДБ при РМ СРСР у своїй роботі, порушувалися конституційні положення про свободу слова, совісті, друку, зборів, таємниці листу-

вання, недоторканності житла», - відзначає вітчизняний науковець [6, с. 6].

З'ясувавши важливість чіткого і системного висвітлення проблеми різновидів юридичної відповідальності, зокрема і матеріальної відповідальності військовослужбовців, наступним етапом наукового дослідження має стати узагальнення наукової літератури, у якій висвітлюються окремі аспекти пізнаваного предмету.

Аналіз наукової правничої літератури, об'єктом пізнання якої є матеріальна відповідальність, у тому числі й військовослужбовців, дає змогу виокремити такі групи праць (взявши за основу класифікації такий критерій, як предмет пізнання).

До *першої групи* доцільно віднести праці, предметом пізнання яких є юридична відповідальність та її різновиди. Цю групу становлять роботи таких вітчизняних правників, як О. Болсунова, К. Волинка, Н. Іванчук, О. Кучинська, А. Кучук, О. Мисак, Л. Наливайко, А. Осауленко, О. Орлова, П. Рабінович, І. Сердюк, М. Терещук та ін.

Значимість робіт цієї групи полягає у тому, що вони дають змогу визначити ті ознаки матеріальної відповідальності, які є загальними ознаками виду соціальної відповідальності - юридичної. Матеріальна відповідальність являє собою вид саме юридичної відповідальності, а тому їй властиві всі ознаки цього виду державного примусу.

Окрім цього, завдяки напрацюванням означених учених можна встановити місце матеріальної відповідальності серед інших видів юридичної відповідальності, з'ясувати можливості віднесення окремого правопорушення до відповідного виду та «зміни» юридичної відповідальності. Найбільш поширеним прикладом імплементації цього твердження є криміналізація чи декриміналізація діяння. Водночас щодо матеріальної відповідальності це може бути встановлення зв'язків між такими видами юридичної відповідальності: адміністративно-правовою, цивільно-правовою та матеріальною. Згадаємо слова М. Терещука про те, що «юридична відповідальність є комплексним явищем. Вона є важливим фактором у процесі реалізації прав і свобод суб'єктів правовідносин та здійснення органами держави покладених на них зобов'язань із метою забезпечення законності» [7, с. 21].

Окрім того, аналіз робіт, що становлять цю групу, дає змогу зробити висновок, що найменш дослідженим видом юридичної відповідальності є саме матеріальна відповідальність.

До *другої групи* слід віднести праці, предметом пізнання яких є особливості юридичної від-

повідальності військовослужбовців. Цю групу становлять роботи таких вітчизняних правників, як В. Александров, О. Бандурка, М. Белоконев, Ю. Дзюба, Є. Додін, Р. Калюжний, М. Карпенко, Ю. Кричун, О. Кузніченко, Н. Нижник, І. Остапенко, М. Панов, С. Попова, Ю. Феленко, Н. Чудик-Білоусова, О. Ярмиш та ін.

Роботи цієї групи створюють методологічне підґрунтя для з'ясування тих особливостей, що дають змогу виокремити юридичну відповідальність військовослужбовців. При цьому до таких характерних рис відноситься не лише суб'єкт, що притягається до відповідальності (на що прямо вказує використовувана нами терміносполука - юридична відповідальність військовослужбовців). Ці особливості зумовлені правовим статусом військовослужбовців. Як слушно вказують С. Попова та І. Остапенко, «військовослужбовці України притягаються до юридичної відповідальності, яка встановлена для громадян України, на загальних підставах, але з урахуванням їх правового стану» [8, с. 44].

Слід відзначити, що одними з чинників активізації наукових досліджень юридичної відповідальності військовослужбовців в Україні стали збройна агресія Росії щодо України та окупація частини її території у 2014 р. (на це вказує рік публікації відповідних наукових розробок). При цьому переважно увага науковців зосереджена на висвітленні особливостей кримінальної відповідальності військовослужбовців (чому сприяє наявність окремого розділу Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення» [9]), а також адміністративної відповідальності (чому сприяє наявність окремої статті в Кодексі України про адміністративні правопорушення «Відповідальність військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень» [10]).

До третьої групи слід віднести праці, предметом пізнання яких є безпосередньо матеріальна відповідальність загалом та військовослужбовців зокрема. Цю групу становлять роботи таких вітчизняних правників, як Д. Кандуєв, І. Остапенко, С. Попова, Ю. Феленко, Н. Чудик-Білоусова, О. Ярмиш та ін.

Порівняно з попередніми двома групами розглядувана є найменш чисельною (що є додатковим чинником актуальності досліджень означеної тематики).

Саме джерела цієї групи створюють безпосередню основу для аналізу сучасного стану імплементації положень чинного законодавства щодо

матеріальної відповідальності військовослужбовців, проблемних аспектів правового регулювання цього інституту та визначення подальших напрямів удосконалення законодавства.

Серед робіт, що становлять цю групу, варто згадати дисертаційне дослідження Н. Чудик-Білоусової «Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців». Серед висновків авторки слід згадати, зокрема, такі:

- «матеріальна відповідальність військовослужбовців є видом юридичної відповідальності та самостійним інститутом у системі адміністративного права»;

- необхідно розробити та прийняти Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі» [11, с. 15].

Однак сьогодні положення цієї роботи потребують суттєвого переосмислення, особливо зважаючи на прийняття означеного закону та необхідність аналізу практики його застосування тощо.

Висновки. Таким чином, одним із засобів забезпечення дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців є інститут матеріальної відповідальності. Сьогодні існує необхідність системного та комплексного дослідження цього правового інституту. Чинником, що посилює актуальність пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців, є недостатня розробленість цього питання вітчизняною правничою наукою. Водночас окремі аспекти окресленої тематики були предметом інтенції науковців, що дало змогу створити підґрунтя для подальшої гносеології юридичної відповідальності військовослужбовців.

Література

1. Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв'язку. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 31-38.
2. Кричун Ю. Військовий злочин в умовах проведення Операції Об'єднаних сил: криміналістична характеристика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 179-185.
3. Теорія держави і права : підручник / кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 489 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>.

6. Боковня В.М. КДБ УРСР у 1957-1964 рр.: структура, завдання, права. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 3-7.

7. Терещук М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 2/2(12). С. 18-21.

8. Попова С.М., Остапенко І.О. Особливості юридичної відповідальності військових службових осіб гарнізону. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 43-50.

9. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

11. Чудик-Білоусова Н.І. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 18 с.

Бобров Д. В.,
здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права